

УДК 72.03(477-25)"1920/1930"

А. І. Марковський*кандидат архітектури, науковий співробітник проблемної
науково-дослідної лабораторії НАОМА*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПЛАНУ КИЄВА ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТОЛІТТЯ

Анотація: історичні, соціальні, політичні та економічні передумови, що призвели до створення нового генерального плану Києва 1934-1936 рр. під керівництвом архітектора П. П. Хаустова. Послідовна зміна основної містоутворюючої функції Києва: релігійно-сакральний центр, з орієнтацією на паломництво і банківську діяльність; промислово-індустріальний вузол; адміністративна столиця з представницькою функцією та розміщенням керівного апарату республіки.

Ключові слова: історія архітектури, містобудування, генеральний план Києва 1934-1936 рр.

Розглядаючи архітектуру тієї чи іншої локації як явище комплексне, дослідник не може лишити поза увагою питання містобудівного каркасу, макросередовища, що включає в себе окремі об'єкти, комплекси та різнопланові ансамблі. Саме містобудівний аспект дає найкращий хронологічний, типологічний та ідеологічний зріз архітектури періоду, розкриваючи просторовий взаємозв'язок окремих його складових, що виходять за поле власне архітектури, підпорядковуючись як утилітарним та технічним вимогам, так і соціальному устрою.

Місто Київ, як унікальна локація, в першій третині XX століття проходить через каскад перетворень. Генеральний план забудови міста переживає трансформацію згідно функції та соціальних вимог від столиці губернії, що виступає центром релігійним та духовним, через столицю незалежної Української держави, до районного центру УРСР (УСРР до 1937 р.) і, зрештою, столиці республіки.

До революції план-схема Києва представляла собою дисперсну вузлову забудову: райони розвивалися незалежно один від одного та дещо ізольовано. Лівий берег майже не був задіяний і не розглядався як перспективна ділянка. Причин тому було декілька:

1. Історично-сформоване районування, що склалося протягом багатьох століть;
2. Вузлова забудова навколо окремих монастирів, церков та інших сакрально-релігійних центрів, як містобудівних домінант дореволюційного міста;
3. Складний рельєф зі значними перепадами висот;

4. Низинні території, що зазнавали періодичного підтоплення;
5. Проблемні геологічні умови;
6. Відсутність необхідної кількості мостів та переправ на лівий берег;
7. Статус міста як рядового центру провінції в великій централізованій імперії.

Після національно-визвольних самостійницьких змагань та комуністичних революційних потрясінь ситуація лише погіршилася: стара концепція забудови та розвитку принципово не влаштовувала нову радянську владу через містобудівне домінування культових споруд. Розробляти ж нову не було ресурсів через перенесення адміністративної столиці до Харкова. Отже, 1920-ті роки відмічені відсутністю реального реалізованого плану розвитку Києва.

В статті «Досвід планування міст України» від березня 1938 року інженер В. Новіков вказує на різко незадовільний стан містобудівної роботи в УРСР [1]. Якщо відкинути обвинувачення в сторону «ворогів народу» та «троцькістів-бухаринців», як ідеологічно необхідну складову публікації 1930-х рр., то автор конструктивно вказує на ряд принципових недоліків системи містобудування, що склалася в середині 1920-х років (тобто одразу по завершенні активної фази революційних перетворень). Зокрема, відмічена тенденція до відсутності чіткого містобудівного плану як основного документу по забудові населених пунктів; порушення окремими забудовниками установлених меж, вільне розміщення промислових об'єктів в супереч загальному задуму; переобтяжений бюрократичний апарат та відсутність взаємодії між відомствами.

Важливим чинником у збільшенні ентропії міського ландшафту виступає відомче будівництво промислових об'єктів та обслуговуючих споруд (заводи, робітничі гуртожитки, відповідна інфраструктура, зокрема під'їзні залізничні колії), що не підпорядковується центральним міським архітектурним органам. Аналогічна тенденція в майбутньому проявиться у відбудові міста після Другої світової війни.

Всі вищезазначені проблеми були в повній мірі характерні для забудови Києва до 1934 року, коли, з поверненням столичного статусу, починається структурована розробка генплану.

В 1920-ті роки, місто розбудовувалося, в основному, за рахунок посиленої індустріалізації та збільшення питомої ваги промислових підприємств. Впроваджувалась зміна основного містоформуючого акценту Києва з релігійно-сакрального та ділового центру на індустріальний вузол: «Що ж до промисловості, то вона [до 1917 року] знаходилась у зародковому стані і мала, в основному кустарний та напівкустарний характер. Робітників цензової промисловості в місті з півмільйонним населенням налічувалось менше 15 тисяч» [2]. Архітектор П. П. Хаустов констатує: «Особливо сильно Київ

економічно розвинувся протягом першої п'ятирічки, коли були утворені не тільки окремі нові промислові підприємства, але і цілі галузі промисловості, основні фонди яких виросли більше, ніж в п'ять разів (від 25 млн. крб. на початку першої п'ятирічки до 132 млн. крб.—під кінець її)» [3].

Галопуюча індустріалізація підсилювала загальні урбаністичні тенденції і вимагала суттєвого збільшення житлового фонду для заміщення зруйнованого та пошкодженого житла та розміщення робітників новозбудованих підприємств: «У ці ж роки збудовано величезну кількість прекрасних жилих домів (близько 350 тис. кв. метрів жилої площі)» [4]. Одразу варто зазначити, що цифри, які приводяться в статті професора П. Хаустова, попри його безперечну авторитетність, як і в ряді інших статей означеного періоду, значно перебільшені – як показує на прикладі своєї статті «Готельне господарство Києва в 30-х роках ХХ ст» дослідник Т. Ширяєв, статистичні дані розбудови зумисно спотворювалися задля створення враження значного розвитку галузі: насправді до збудованих об'ємів часто приписувалися перепрофільовані будинки, зведені в дореволюційний період. Між тим, навіть з урахуванням гіперболізації, цифри показують значну динаміку розвитку.

Разом з житловими будинками, що формуються в квартали компактного розселення пролетаріату, активно розбудовується інфраструктура: «З тролейбусних маршрути, які обслуговують вулиці Леніна, Червоноармійську, Хрещатик і рух на вокзал. Крім того, швидко зростають і такі види транспорту, як автобус і таксі. <...> Середня школа охоплювала в дореволюційний час лише 24 тис. учнів по Києву, то тепер в наших семирічках і десятирічках учиться 107 тис. дітей. <...> В Києві є 23 вищих учбових заклади (в 1915 р. їх було лише 7). Столиця має 54 поліклініки, диспансери і амбулаторій (до Жовтневої революції медичних закладів було лише 10).» [5].

Між тим, не зважаючи на загальний рівень розбудови, вона здійснюється без чітких (у сучасному розумінні) містобудівних задач; нормативні документи, як відмічають архітектори означеного періоду, часто порушуються. Санітарні норми, що використовувалися до середини 1930-х років, були розроблені в дореволюційні часи і не відповідали новим технічним завданням в умовах стрімкої урбанізації. На момент відновлення столичного статусу, архітектори міста приходять до висновку в необхідності створення принципово нового генерального плану, що дозволив би нормувати забудову, групувати промислові підприємства по принципу зональності та включити в обіг перспективні території, що раніше не використовувалися через санітарні (низинність, заболоченість), геологічні (складні ґрунти) чи фінансові (здорожчення будівництва на рельєфі) чинники.

Як зазначає Б. Єрофалов-Пилипчак, у генплані, розробленому у 1934–1935 рр. намічений подальший курс на індустріалізацію міста, з одночасною перебудовою його згідно відновленого столичного статусу [6]. Основні вектори розвитку означеного генплану що був остаточно затверджений 1938 року, з констатацією перших здобутків при його реалізації, наводить сам архітектор П. П. Хаустов у своїй статті «Будівництво 1938 року і планування Києва»: «Можна з упевненістю сказати, що 1938 рік буде дуже істотним етапом для будівництва Києва, етапом у здійсненні його генерального проекту реконструкції. В цьому напрямку буде проведено ряд важливих технічних заходів. Разом з тим місто збагатиться новими будинками, чудовими пам'ятниками, живописними масивами і зеленню. Київ повинен стати і стане зразковою столицею квітучої УРСР» [7].

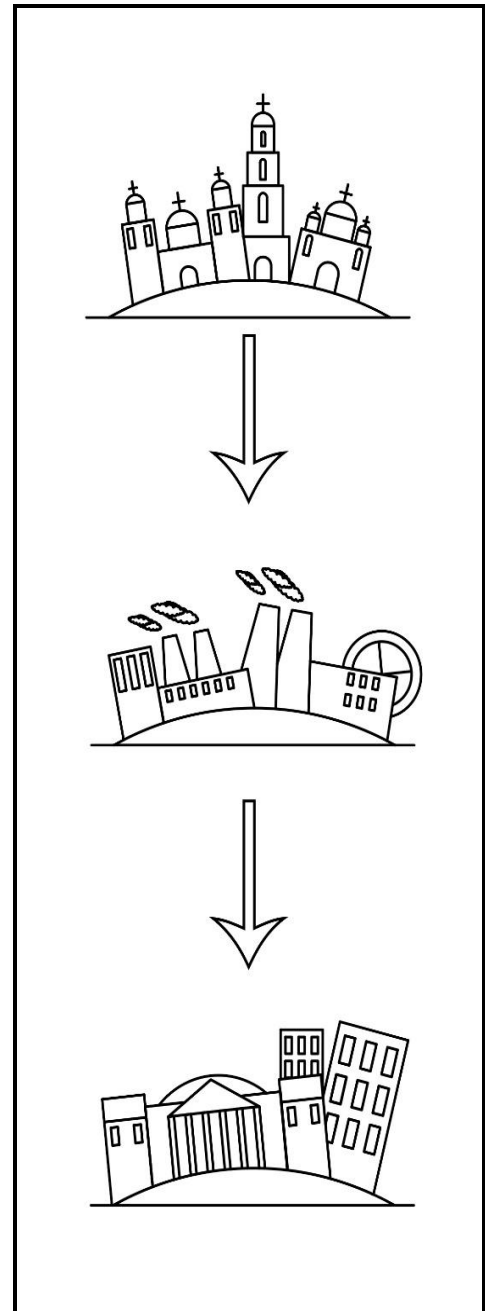
Директивами керівного апарату, передусім П. П. Постишева, перед архітекторами ставиться завдання кардинальної зміни ролі та функції Києва в стислі строки [8]. Конкурсний проект на новий Урядовий квартал, разом з будинками Ради Народних Комісарів І. О. Фоміна [9] та Верховної Ради В. Г. Заболотного [10] мали стати ядром глобального плану перебудови міста. Основними віхами нової концепції слід вважати:

1. Перехід на радіально-кільцеву систему розвитку транспортних артерій;
2. Зміна пріоритетності просторово-організаційних домінант від культових споруд до адміністративних будинків радянської влади;
3. Розширення існуючих транспортних артерій з урахуванням потреб автотранспорту та громадського транспорту;
4. Районування нових міських кварталів, що виникають і будуть розростатися в умовах урбанізації, виходячи з логістики прокладання нових ліній мережі громадського транспорту та інженерної інфраструктури;
5. Розвиток мережі площ та майданів як вияву столичного статусу та покращення загальної планувальної картини міста;
6. Розкриття Києва до Дніпра як найбільш перспективної та виразної природної домінанти. Опорядження набережної та схилів;
7. Розширення міста на лівий берег Дніпра як перспективний район забудови;
8. Зонування відповідно функції, перенесення промисловості в окремі, чітко визначені промзони;
9. Створення єдиної мережі парків та скверів за рахунок упорядження існуючих фондів (закритих парків, садів при монастирях, кладовищ) та розбиття нових.

Борис Єрофалов-Пилипчак наголошує на амбітності поставлених завдань, що значно випереджали свій час і, на нашу думку, реальні інженерно-технічні та фінансові можливості міста станом на 1935 рік. Однак, основа генерального плану Києва, яким він являється зараз, закладена саме генеральним планом П. П. Хаустова. Попри значні недоліки наступної реалізації, викликані радше директивним характером втручання влади, ідеологічними перепонами і обмеженістю можливостей будівельної галузі УРСР, даний документ був рішучим кроком уперед в порівнянні з попередніми пореволюційними роками.

Ґрунтовність нового підходу проявляється в пильній увазі до деталей, що раніше не були пріоритетом креаторської діяльності архітекторів. Стаття «Архітектура малих форм у Києві» констатує необхідність всебічного комплексного вирішення сприйняття нового образу міста, починаючи від глобальних задумів і завершуючи деталями. Автор наголошує на необхідності завчасного створення схем розміщення інженерних комунікацій, освітлення, колористичного вирішення фасадів вулиць, розподілу мережі торгівельно-обслуговуючих закладів тощо [11].

Проблеми, що виникали при створенні та реалізації генерального плану, як основного документу з нормування забудови, викладені в резолюції III пленуму правління радянських архітекторів «Про планування і будівництво міст» від липня 1938 року [12]. Разом з чисто технічними питаннями, резолюція вимагає створення єдиної інституції, що займалася б розробкою та впровадженням генерального плану, що має стати основним документом для будь-якої будівельної діяльності. Фактично, резолюція підсумовує процеси, які пройшла містобудівна наука УРСР загалом і Києва зокрема за означений період: від окремих архітектурних креслень, до створення централізованих науково-дослідницьких інститутів, що підпорядковують собі всю архітектурну галузь.

Таб.1

Отже, ключовою та унікальною особливістю містобудування Києва першої третини ХХ століття слід вважати поступову триступінчасту зміну домінантної орієнтації забудови згідно трансформації містоформуючої функції:

- I. Релігійно-сакральний центр, з орієнтацією на паломництво і банківську діяльність;
- II. Промислово-індустріальний вузол;
- III. Адміністративна столиця з представницькою функцією та розміщенням керівного апарату республіки (табл. 1).

Бібліографія

1. Новіков В. Досвід планування міст України // Архітектура Радянської України / В. Новіков. – 1938. – № 3. – С. 4–7.
2. Хаустов П.П. Київ дворянський та Київ соціалістичний / П. П. Хаустов // Архітектура Радянської України. – 1938. – № 10-11. – С. 13–17., с. 14.
3. Там же, с. 15.
4. Там же, с. 17.
5. Там же, с. 17.
6. Ерофалов-Пилипчак Б.Л. Архитектура советского Киева / Б. Л. Ерофалов-Пилипчак. - К. : А+С, 2010.–638 с.
7. Хаустов П.П. Київ дворянський та Київ соціалістичний / П. П. Хаустов // Архітектура Радянської України. – 1938. – № 10-11. – С. 13–17., с. 17.
8. Марковський А.І. Неокласичні та авангардні тенденції в архітектурі України 1930-х років (на прикладі конкурсних проєктів урядового кварталу у м. Києві) / А.І. Марковський // Українська академія мистецтва: дослідницькі та науково-методичні праці. – К. : НАОМА, 2013. – Вип. 21. – С. 191–200.
9. Марковський А.І. Іван Фомін : реалізовані та нереалізовані проєкти у Києві 1930-х років / А. І. Марковський // Архітектурний вісник КНУБА. – К. : КНУБА, 2014. – Вип. 3. – С. 56–64.
10. Марковський А.І. Творчий доробок Володимира Заболотного в архітектурі Києва 1930-х років / А. І. Марковський // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – К. : КНУБА, 2014. – Вип.36. – С.127 – 136.
11. Бойко А. І. Архітектура малих форм у Києві / А. І. Бойко // Архітектура Радянської України. - 1941. – № 1. – С. 28–31.
12. Резолюції III пленуму правління радянських архітекторів “Про планування і будівництво міст” // Архітектура Радянської України. – 1938. – № 7. – С. 36–39.

Аннотація

Исторические, социальные, политические и экономические предпосылки, которые привели к созданию нового генерального плана Киева 1934-1936 гг. под руководством архитектора П. П. Хаустова. Последовательная смена основной градообразующей функции

Киева: религиозно-сакральный центр, с ориентацией на паломничество и банковскую деятельность; промышленно-индустриальный узел; административная столица с представительной функцией и размещением руководящего аппарата республики.

Ключевые слова: история архитектуры, градостроительство, генеральный план Киева 1934-1936 гг.

Annotation

Historical, social, political and economic conditions that have led to the creation of a new Kyiv urban development plan 1934-1936 by architect Pavel Khaustov. Consistent rotation of the Kiev's main city-forming functions: the sacred religious center, with a focus on the pilgrimage and banking; the industrial center; administrative capital with a representative function and placement of the republican government apparatus.

Keywords: history of architecture, urban planning, Kyiv urban development plan 1934-1936.

УДК 72.025.4/9

С. Ю. Марчук,
аспірант кафедри ІТА, КНУБА

КОНТЕКСТУАЛЬНИЙ ПІДХІД В РЕВАЛОРИЗАЦІЇ АРХІТЕКТУРНО-ІСТОРИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА МАЛОГО МІСТА

Анотація: історичний контекст є одним з важливих аспектів сталого розвитку міста, який визначає його майбутнє. Контекстуальний підхід розглядає це з позиції діалогу сучасного та минулого. Історико-архітектурна спадщина сьогодні має формуватись не тільки у вигляді окремих пам'яток архітектури, а як цілісний і організований живий організм. Розглядається досвід не тільки збереження, а й пристосування історичних місць під туристичні цілі.

Ключові слова: історичний контекст, сучасне архітектурне середовище, контекстуальний підхід, пам'ятник, образ, місто, туризм.

Сталий розвиток міста неможливий без його історичного контексту, тому що попередня традиція задає певну основу, що з часом стає фоном, на якому розвивається містобудівне середовище нових форм.

Історичне середовище частіше за все розглядають як деякий ресурс, місце різноманітних інвестицій. Місто - це живий організм, що постійно росте й трансформується, скидаючи все старе та зношене. Але таке відношення могли собі дозволити міста набагато раніше, тому що не було такого стрімкого та масштабного входження нового в старе. В ті часи завжди тримали за основу